

Què és una nació?

Ernest Renan

Em propose analitzar amb vostès una idea, clara en aparença, però que es presta als més perillosos malentesos. Les formes de la societat humana són d'allò més variades. Les grans aglomeracions d'homes a la manera de Xina, Egipte o l'antiga Babilònia; la tribu a la manera dels hebreus o dels àrabs; la ciutat a la manera d'Atenes i Esparta; les unions de països diversos a la manera de l'Imperi carolingi; les comunitats sense pàtria, mantingudes pel lligam religiós, com les dels israelites o els parsis; les nacions com França, Anglaterra i la majoria dels moderns Estats europeus; les confederacions a la manera de Suïssa i Amèrica; parentius com els que la raça, o més aviat la llengua, estableix entre les diferents branques germàniques o les diferents branques eslaves; heus ací modes d'agrupament que existeixen o han existit, i que caldria no confondre els uns amb els altres sense arriscar-se als més seriosos inconvenients. En l'època de la Revolució francesa, hom creia que les institucions de petites ciutats independents, com Esparta i Roma, podien aplicar-se a les nostres grans nacions de trenta a quaranta milions d'ànimes. Als nostres dies, es comet un error encara més greu: es confon la raça amb la nació i s'atribueix a grups etnogràfics o més aviat lingüístics una sobirania anàloga a la dels pobles realment existents. Procurem arribar a alguna precisió en aquestes qüestions difícils, on la menor confusió sobre el sentit dels mots al principi del raonament pot produir al final els més funests errors. El que anem a fer és delicat; és quasi una vivisecció: anem a tractar els vius com normalment es tracta els morts. Hi posarem la fredor i la imparcialitat més absolutes.

I

Des de la fi de l'Imperi romà, o millor, des de la dislocació de l'Imperi de Carlemany, Europa occidental ens apareix dividida en nacions, algunes de les quals, en certes èpoques, han tractat d'exercir una hegemonia sobre les altres, sense reeixir-hi mai de manera duradora. El que no han pogut Carles V, Lluís XIV o Napoleó I, probablement no ho podrà ningú en el futur. L'establiment d'un nou Imperi romà o d'un nou Imperi carolingi avui resulta ja impossible. La divisió d'Europa és massa gran perquè una temptativa de dominació universal no provoqui ràpidament una coalició que faci tornar la nació ambiciosa als seus límits naturals.

S'ha establert una mena d'equilibri per a molt de temps. França, Anglaterra, Alemanya i Rússia seran encara, durant centenars d'anys, i malgrat les aventures que hauran de córrer, individualitats històriques, les peces essencials d'un tauler de dames amb les caselles de córrer contínuament d'importància i grandària, però sense confondre's mai del tot.

Les nacions, enteses d'aquesta manera, són una cosa bastant nova en la història. L'Antiguitat no les conegué: Egipte, Xina, l'antiga Caldea, no van ser en cap grau nacions. Eren ramats conduïts per un fill del Sol o un fill del Cel. No hi hagué ciutadans egipcis, com tampoc no hi ha ciutadans xinesos. L'Antiguitat clàssica tingué repúbliques i reialmes municipals, confederacions de repúbliques locals i imperis, però no tingué a penes nacions en el sentit en què nosaltres les entenem. Atenes, Esparta, Sidon i Tir són petits centres d'un admirable patriotisme, però són ciutats amb un territori relativament reduït. La Gàl·lia, Hispània, Itàlia, abans de la seua absorció dins l'Imperi romà, eren conjunts de tribus, lligades sovint entre elles, però sense institucions centrals ni dinasties. L'Imperi assiri, l'Imperi persa o l'Imperi d'Alexandre tampoc no foren pàtries. No hi hagué mai patriotes assiris i l'Imperi persa va ser un vast conjunt feudal. Cap nació no remunta els seus orígens a la colossal aventura d'Alexandre, que va ser, tanmateix, tan rica en conseqüències per a la història general de la civilització.

L'Imperi romà va estar més a prop de ser una pàtria. A causa de l'immens benefici que suposà el cessament de les guerres, la dominació romana, tan dura al principi, va ser acceptada ben aviat. Va ser una gran associació, sinònim d'ordre, de pau i de civilització. Als darrers temps de l'Imperi, hi hagué, entre els esperits cultivats, els bisbes il·lustrats i els lletrats, un veritable sentiment de «la pau romana», enfront del caos amenaçador de la barbàrie. Però un imperi dotze vegades més gran que la França actual no podia formar un Estat en l'accepció moderna del terme. L'escissió entre Orient i Occident era inevitable. Els intents per bastir un imperi gal, al segle III, no reeixiren. Va ser la invasió germànica la que introduí en el món el principi que, més tard, ha servit de base per a l'existència de les nacionalitats.

En efecte, què van fer els pobles germànics des de les grans invasions del segle V fins a les darreres conquestes normandes del segle X? Canviaren poc el fons de les races, però imposaren dinasties i una aristocràcia militar a parts més o menys considerables de l'antic Imperi d'Occident, que van prendre el nom dels seus invasors. D'ací van nàixer França, Burgúndia, Llombardia o, més tard, Normandia. La ràpida preponderància que assolí l'Imperi franc va refer per un moment la unitat d'Occident, però aquest imperi es va trencar irremeiablement cap a mitjan segle IX. El tractat de Verdun traça divisions en principi immutables i, des d'aleshores, França, Alemanya, Anglaterra, Itàlia i Espanya s'encaaminen, sovint fent marrades i a través de mil aventures, a la seua plena existència nacional, tal com la veiem expandir-se avui.

Què és, en efecte, allò que caracteritza aquests diferents Estats? És la fusió de les poblacions que els componen. En els països que acabem d'enumerar no hi ha res de semblant a allò que trobaran vostès a Turquia, on els turcs, els eslaus, els grecs, els armenis, els àrabs, els siris i els kurds són tan distints avui com el dia de la conquesta. Dues circumstàncies

essencials han contribuït a aquest resultat. La primera, el fet que els pobles germànics adoptaren el cristianisme des que tingueren contactes seguits amb els pobles grecs i llatins. Quan el vencedor i el vençut són de la mateixa religió o, millor encara, quan el vencedor adopta la religió del vençut, el sistema turc, és a dir, la distinció absoluta dels homes segons la religió, no pot produir-se. La segona circumstància va ser l'oblit de la seua pròpia llengua per part dels conqueridors. Els néts de Clodoveu, Alaric, Gondebald, Albuí i Rol-ló parlaven ja romanç. Aquest fet era ell mateix conseqüència d'una altra particularitat important: que els francs, els burgundis, els gots, els llombards i els normands portaven amb ells molt poques dones de la seua raça. Durant diverses generacions els caps no es casaven més que amb dones germàniques, però les seues concubines eren llatines, i les dides dels seus fills són llatines. Tota la tribu es casa amb dones llatines, cosa que va fer que la *lingua francica* o la *lingua gothica* no tinguessen, des de l'establiment dels francs i dels gots en terres romanes, sinó destins molt curts. No va ser així a Anglaterra, perquè la invasió anglosaxona portava sens dubte dones amb ella; la població bretona fugí i, d'altra banda, el llatí ja no era, ni de fet ho fou mai, dominant en la Bretanya. Si s'hagués parlat de manera general el gal en la Gàl·lia al segle v, Clodoveu i els seus no haurien abandonat el germànic pel gal.

D'ací aquest resultat capital que és que, malgrat l'extrema violència dels costums dels invasors germànics, el motlle que ells van imposar esdevingués, amb el pas dels segles, el motlle mateix de la nació. França esdevingué amb tota legitimitat el nom d'un país on no havia entrat més que una imperceptible minoria de francs. Al segle x, en les primeres cançons de gesta, que són un mirall tan perfecte de l'esperit del temps, tots els habitants de França són francesos. La idea d'una diferència de races en la població de França, tan evident en Gregori de Tours, no es presenta en cap grau entre els escriptors i poetes francesos posteriors a Hug Capet. La diferència entre el noble i el vilà està tan accentuada com ho pot ser, però la diferència entre l'un i l'altre no és de cap manera una diferència ètnica. És una diferència de coratge, de costums i d'educació transmesa hereditàriament. A ningú no se li acut la idea que l'origen de tot això siga una conquesta. El fals principi segons el qual la noblesa deu el seu origen a un privilegi concedit pel rei pels grans serveis prestats a la nació, de manera que tot noble és un ennoblit, està establert com a dogma des del segle XIII. La mateixa cosa succeí després de quasi totes les conquestes normandes. Al cap d'una o dues generacions, els invasors normands no es distingien ja de la resta de la població. La seua influència no havia estat menys profunda: havien donat al país conquistat una noblesa, hàbits militars i un patriotisme que abans no tenia.

L'oblit, i jo fins i tot diria que l'error històric, són un factor essencial de la creació d'una nació, de manera que el progrés dels estudis històrics és sovint un perill per a la nacionalitat. La investigació històrica, en efecte, porta de nou a la llum els fets de violència que hi ha hagut en l'origen de totes les formacions polítiques, fins i tot en el d'aquelles que han tingut unes conseqüències més beneficioses. La unitat es fa sempre brutalment. La unió de la França del Nord i la França del Midi ha estat el resultat d'un extermini i un terror continu durant quasi un segle. El rei de França, que és, m'atreviria a dir, el tipus ideal

de cristal·litzador secular; el rei de França, que ha fet la més perfecta unitat nacional que hi haja; el rei de França, vist de massa prop, ha perdut el seu prestigi. La nació que havia format l'ha maleït i, avui, només els esperits cultivats saben el que valia i el que va fer.

Aquestes grans lleis de la història d'Europa occidental es fan perceptibles per contrast. En l'empresa que el rei de França, en part per la seua tirania, en part per la seua justícia, ha dut a terme tan admirablement, molts països han fracassat. Sota la corona de sant Esteve, els magiars i els eslaus han continuat tan distints com ho eren fa vuit-cents anys. Lluny de fondre els elements diversos dels seus dominis, la casa d'Habsburg els ha mantingut diferenciats i sovint enfrontats els uns als altres. A Bohèmia, el component txec i el component alemany estan superposats com l'oli i l'aigua en un vas. La política turca de separació de les nacionalitats segons la religió ha tingut ben greus conseqüències: ha provocat la ruïna d'Orient. Prenguen vostès una ciutat com Salònica o Esmirna: hi trobaran cinc o sis comunitats, cadascuna de les quals amb els seus propis records i sense quasi res en comú. Tanmateix, l'essència d'una nació és que tots els individus tinguin moltes coses en comú, i també que tots hagen oblidat moltes coses. Cap ciutadà francès no sap si és burgundi, alà, taifal o visigot. Tot ciutadà francès deu haver oblidat la nit de Sant Bartomeu i les matances del Midi del segle XIII. No hi ha a França deu famílies que puguin aportar la prova d'un origen franc, i encara una prova semblant resultaria essencialment defectuosa, a causa de mil encreuaments desconeguts que podrien invalidar tots els sistemes dels genealogistes.

La nació moderna és, doncs, un resultat històric produït per una sèrie de fets convergint en el mateix sentit. Tant si la unitat ha estat aconseguida per una dinastia, com és el cas de França; com si ho ha estat per la voluntat directa de les províncies, com és el cas d'Holanda, Suïssa o Bèlgica; o fins i tot per un esperit general, tardanament vencedor dels capricis del feudalisme, com és el cas d'Itàlia o Alemanya. Sempre una profunda raó de ser ha presidit aquestes formacions. Els principis, en casos semblants, es manifesten per les sorpreses més inesperades. Hem vist, als nostres dies, Itàlia unificada per les seues derrotes i Turquia enderrocada per les seues victòries. Cada desfeta feia avançar la causa d'Itàlia, cada victòria perdia Turquia, perquè Itàlia és una nació i Turquia, llevat d'Àsia Menor, no ho és. El mèrit de França rau a haver proclamat, amb la Revolució francesa, que una nació existeix per ella mateixa. No hauríem de trobar malament que se'ns imite. El principi de les nacions és el nostre. Però, què és, doncs, una nació? Per què Holanda és una nació, mentre que Hannover o el gran ducat de Parma no ho són? Com França continua sent una nació, quan ha desaparegut el principi que l'ha creada? Com Suïssa, que té tres llengües, dues religions, tres o quatre races, és una nació, mentre que la Toscana, per exemple, que és tan homogènia, no ho és? Per què Àustria és un Estat i no una nació? En què difereix el principi de les nacionalitats del principi de les races? Heus ací una sèrie de punts sobre els quals un esperit reflexiu ha de saber a què atènyer-se, per a posar-se d'acord amb ell mateix. Els afers del món no es guien gaire per aquesta mena de raonaments, però els homes aplicats volen posar alguna lògica en aquestes matèries i desfer les confusions en què s'emboliquen els esperits superficials.

II

Si fem cas a alguns teòrics polítics, una nació és abans de tot una dinastia, que representa una antiga conquesta; una conquesta primer acceptada i després oblidada per la massa del poble. Segons els polítics de què parle, l'agrupament de províncies efectuat per una dinastia a través de guerres, matrimonis o tractats, acaba amb la dinastia que l'ha format. És ben veritat que la majoria de les nacions modernes han estat constituïdes per una família d'origen feudal, que contragué un fort vincle amb el sòl i que ha estat d'alguna manera un nucli de centralització. Els límits de França el 1789 no tenien res de natural ni de necessari. La vasta zona que els Capets havien afegit a l'estreta franja delimitada pel tractat de Verdun va ser en bona mesura una adquisició personal d'aquesta casa reial. En l'època en què es van produir les annexions, no es tenia la idea ni de límits naturals, ni del dret de les nacions ni de la voluntat de les províncies. La unió d'Anglaterra, Irlanda i Escòcia va ser igualment un fet dinàstic. Itàlia ha tardat tant a ser una nació perquè, entre les seues nombroses cases regnants, cap, abans del nostre segle, no s'erigí en centre de la unitat. I, cosa rara, ha estat a l'obscura illa de Sardenya, terra a penes italiana, on ha adquirit un títol reial. Holanda, que s'ha creat ella mateixa per un acte d'heroica resolució, ha contret, però, un matrimoni íntim amb la casa d'Orange, i correrà veritables perills el dia en què aquesta unió es veurà compromesa.

Ara bé, és absoluta una llei així? No, sens dubte. Suïssa i els Estats Units, que s'han format com a conglomerats d'addicions successives, no tenen cap base dinàstica. No discutiré la qüestió pel que fa a França. Caldria tenir el secret del futur. Diguem solament que aquesta gran monarquia francesa havia estat tan altament nacional que, l'endemà de la seua caiguda, la nació ha pogut prescindir-ne. I, a més, el segle XVIII ho havia canviat tot. L'home havia tornat, després de segles d'enviliment, a l'esperit antic, al respecte d'ell mateix, a la idea dels seus drets. Paraules com pàtria i ciutadà havien recobrat el seu sentit. Així ha pogut acomplir-se l'operació més atrevida que s'haja practicat en la història, operació que es pot comparar al que seria, en fisiologia, l'intent de fer viure conforme a la seua identitat primigènia un cos al que s'hagués extret el cervell i el cor.

Cal admetre, doncs, que una nació pot existir sense principi dinàstic i fins i tot que nacions que han estat formades per dinasties poden separar-se d'aquestes dinasties sense per això deixar d'existir. Ja no es pot mantenir el vell principi que només té en compte el dret dels prínceps: més enllà del dret dinàstic hi ha el dret nacional. Aquest dret nacional, sobre quin criteri es basa? amb quin signe es coneix? de quin fet tangible es deriva?

I. De la raça, diuen molts amb seguretat. Les divisions artificials, resultants del feudalisme, dels matrimonis reials o dels congressos diplomàtics, han caducat. Allò que resta ferm i fix és la raça de les poblacions. Això és el que constitueix un dret, una legitimitat. La família germànica, per exemple, segons la teoria que expose, té dret a recuperar els membres esparsos del germanisme, fins i tot quan aquests membres no demanen reincorporar-se. El

dret del germanisme sobre una província és més fort que el dret dels habitants d'aquesta província sobre ells mateixos. Es crea així una mena de dret primordial anàleg al dels reis de dret diví. El principi de les nacions és substituït pel de l'etnografia. Hi ha ací un gran error que, si esdevingués dominant, acabaria amb la civilització europea. Tan just i legítim és el principi de les nacions com estret i ple de perills per al veritable progrés és el del dret primordial de les races.

En la tribu i la ciutat antigues, el fet de la raça tenia, ho reconeixem, una importància de primer ordre. La tribu i la ciutat antigues no eren més que una extensió de la família. A Esparta o a Atenes, tots els ciutadans eren parents en grau més o menys pròxim. Succeïa el mateix entre els Beni-Israel, i encara és així entre les tribus àrabs. Passem d'Atenes, Esparta i la tribu israelita a l'Imperi romà. La situació és tota una altra. Formada al principi per la violència i després mantinguda per l'interès, aquesta gran aglomeració de ciutats i de províncies absolutament diferents suposa el colp més greu per a la idea de raça. El cristianisme, amb el seu caràcter universal i absolut, treballa més eficaçment encara en el mateix sentit. Contrau amb l'Imperi romà una aliança íntima i, per efecte d'aquests dos incomparables agents d'unificació, la lògica etnogràfica és apartada per segles del govern de les coses humanes.

La invasió dels bàrbars va ser, malgrat les aparences, un pas més en aquesta direcció. Les fronteres dels regnes bàrbars no tenen res d'etnogràfic: són regulades per la força o pel caprici dels invasors. La raça de les poblacions que sotmetien els era del tot indiferent. Carlemany va refer a la seua manera el que Roma ja havia fet: un imperi únic integrat per les més diverses races. Els autors del tractat de Verdun, en traçar de manera impertorbable les seues dues grans línies de nord a sud, no tingueren mai la menor preocupació per la raça de les gents que es trobaven a dreta o esquerra. Els moviments de frontera que s'operaren en el transcurs de la resta de l'edat mitjana es van produir també al marge de qualsevol tendència etnogràfica. Si la política seguida pels Capets arribà a agrupar, sota el nom de França, els territoris de l'antiga Gàl·lia, no va ser per efecte de la tendència que haurien tingut aquests països a unir-se als seus germans de raça. El Delfinat, la Bresse, la Provença, el Franc-Comtat no se'n recordaven ja d'un origen comú. Qualsevol consciència gal·la s'havia ja extingit des del segle II de la nostra era i, només per l'erudició s'ha pogut retrobar, als nostres dies, de manera retrospectiva la individualitat del caràcter gal.

La consideració etnogràfica, doncs, no ha intervingut per a res en la constitució de les nacions modernes. França és cèltica, ibèrica i germànica. Alemanya és germànica, cèltica i eslava. Itàlia és el país on l'etnografia està més embolicada. Gals, etruscs, pelasgs i grecs, sense parlar de molts altres elements, s'hi entrecreuen en una barreja indesxifrable. Les Illes Britàniques, en el seu conjunt, ofereixen una barreja de sang cèltica i germànica, les proporcions de les quals són força difícils de definir.

La veritat és que no hi ha cap raça pura i que fer descansar la política sobre l'anàlisi etnogràfica és fer-la recolzar-se sobre una quimera. Els països més nobles, com Anglaterra, França i Itàlia, són aquells on la sang està més barrejada. N'és Alemanya una excepció? És

un país germànic pur? Quina il·lusió! Tot el sud ha estat gal. Tot l'est, a partir de l'Elba, és eslau. I les parts que es pretenen realment pures, ho són de veritat? Toquem ací un dels problemes sobre els quals convé més tenir idees clares i prevenir els malentesos.

Les discussions sobre les races són interminables, perquè la paraula raça és usada pels historiadors-filòlegs i pels antropòlegs-fisiòlegs en dos sentits totalment diferents. Per als antropòlegs, la raça té el mateix sentit que en zoologia: indica una descendència real, un parentiu de sang. Tanmateix, l'estudi de les llengües i de la història no condueix a les mateixes divisions que la fisiologia. Els termes de braquicèfals o dolícocèfals no tenen cabuda ni en història ni en filologia. En el grup humà que creà les llengües i la disciplina àries hi havia ja braquicèfals i dolícocèfals. El mateix s'ha de dir del grup primitiu que crea les llengües i la institució dites semítiques. En altres paraules, els orígens zoològics de la humanitat són enormement anteriors als orígens de la cultura, de la civilització i del llenguatge. Els grups ari primitiu, semític primitiu i turani primitiu no tenien cap unitat fisiològica. Aquests agrupaments són fets històrics que han tingut lloc en una certa època, posem-hi fa quinze o vint mil anys, mentre que l'origen zoològic de la humanitat es perd en tenebres incalculables. El que s'anomena filològicament i històricament la raça germànica és segurament una família ben diferenciada dins l'espècie humana. Però es tracta d'una família en sentit antropològic? No, amb tota seguretat. L'aparició de la individualitat germànica en la història no es produeix més que molt pocs segles abans de Crist. Aparentment els germànics no han brotat de la terra en aquesta època. Abans d'això, fosos amb els eslaus en la gran massa indiferenciada dels escites, no tenien una individualitat pròpia. Un anglès és un tipus en el conjunt de la humanitat. Però el tipus del que s'anomena molt impròpiament la raça anglosaxona no és ni el bretó del temps de Cesàr, ni l'anglosaxó de Hengist, ni el danès de Knut, ni el normand de Guillem el Conqueridor: és el resultat de tot això. El francès no és ni un gal, ni un franc, ni un burgundi. És el que ha sortit de la gran caldera on, sota la presidència del rei de França, han fermentat junts els elements més diversos. Un habitant de Jersey o de Guernesey no difereix en res, quant als orígens, de la població normanda de la costa veïna. Al segle XI, l'ull més penetrant no hauria percebut la més lleugera diferència entre els dos costats del canal. Circumstàncies insignificants fan que Felip August no s'apodere d'aquestes illes amb la resta de Normandia. Separades les unes de les altres des de fa quasi set-cents anys, les dues poblacions han esdevingut no sols estrangeres les unes a les altres, sinó totalment dissemblants. La raça, com nosaltres l'entendem, nosaltres els historiadors, és, doncs, una cosa que es fa i es desfà. L'estudi de la raça és capital per al savi que s'ocupa de la història de la humanitat. No té aplicació en política. La consciència instintiva que ha presidit la confecció del mapa d'Europa no ha tingut en compte per a res la raça, i les primeres nacions d'Europa són nacions de sang essencialment barrejada.

El fet de la raça, fonamental al principi, va perdent la seua importància amb el temps. La història humana difereix essencialment de la zoologia. La raça no ho és tot, com entre els rosegadors o els felins, i hom no té dret a anar pel món palpant el crani de la gent i després prendre'ls pel coll i dir-los «Tu ets de la nostra sang; tu ens pertanys!». A més dels

caràcters antropològics, hi ha la raó, la justícia, el veritable, el bell, que són els mateixos per a tots. Miren, aquesta política etnogràfica no és segura. Vostès l'exploten avui contra els altres, després la veuran girar-se contra vostès mateixos. ¿No podria ser que els alemanys, que han aixecat tan alt la bandera de l'etnografia, vegen els eslaus venir a analitzar, al seu torn, els noms dels pobles de Saxònia i Lusàcia, a buscar les traces dels wiltzes o dels obodrites, i demanar comptes de les matances i les vendes massives que els Otons feren dels seus avantpassats? Per a tots és bo saber oblidar.

Estime molt l'etnografia. És una ciència d'un gran interès. Però com que jo la vull lliure, la vull sense aplicació política. En etnografia, com en tots els estudis, els sistemes canvien, és la condició del progrés. Els límits dels Estats seguirien les fluctuacions de la ciència. El patriotisme dependria d'una dissertació més o menys paradoxal. Es vindria a dir al patriota: «Us enganyeu: vesseu la vostra sang per tal causa, creieu ser celta, i no, sou germànic». Després, deu anys més tard, vindran a dir-vos que sou eslau. Per no falsejar la ciència, dispensem-la de donar una opinió en aquests problemes, on hi ha compromesos tants interessos. Estiguen vostès segurs que, si se li encarrega de fornir elements a la diplomàcia, se la sorprendrà moltes vegades en flagrant delictes de complaença. Té coses millors a fer: demanem-li simplement la veritat.

II. El que acabem de dir de la raça, cal dir-ho de la llengua. La llengua invita a unir-se, però no obliga. Els Estats Units i Anglaterra, l'Amèrica espanyola i Espanya parlen la mateixa llengua i no formen una sola nació. Per contra, Suïssa, tan ben feta, perquè ha estat feta per l'assentiment de les seues diferents parts, compta amb tres o quatre llengües. Hi ha en l'home alguna cosa de superior a la llengua: és la voluntat. La voluntat de Suïssa de continuar unida, malgrat la diversitat dels seus idiomes, és un fet molt més important que una similitud obtinguda sovint per mitjà de vexacions.

Un fet que honora França és que no ha pretès mai la unitat de llengua per mesures de coerció. ¿No es poden tenir els mateixos sentiments i els mateixos pensaments, estimar les mateixes coses, en llengües diferents? Parlàvem fa poc de l'inconvenient que suposaria fer dependre la política internacional de l'etnografia. No en suposaria menys fer-la dependre de la filologia comparada. Deixem a aquests interessants estudis l'entera llibertat de les seues discussions; no els barregem amb allò que n'alteraria la serenitat. La importància política que s'atribueix a les llengües ve del fet que se les veu com a signes de la raça. Res de més fals. Prússia, on no es parla més que l'alemany, parlava eslau fa uns segles. El País de Gal·les parla anglès, Gàl·lia i Espanya parlen l'idioma primitiu d'Alba Longa; Egipte parla àrab; els exemples són innombrables. Fins i tot en els orígens, la similitud de llengua no suposava la similitud de raça. Prenguem la tribu protoària o protosemita. Hi havia esclaus que parlaven la mateixa llengua que els seus amos. Tanmateix, l'esclau era ben sovint d'una raça diferent a la del seu amo. Repetim-ho: aquestes divisions de llengües indoeuropees, semítiques i altres, creades amb una tan admirable sagacitat per la filologia comparada, no coincideixen amb les divisions de l'antropologia. Les llengües són formacions històriques

que indiquen poques coses sobre la sang d'aquells que les parlen i que, en tot cas, no podrien encadenar la llibertat humana quan es tracta de determinar la família a la qual hom s'uneix per a la vida i per a la mort.

Aquesta consideració exclusiva de la llengua, igual que l'excessiva atenció que es presta a la raça, té els seus perills i els seus inconvenients. Quan s'hi arriba a l'exageració, hom es tanca en una cultura determinada, tinguda per nacional, es limita, s'empareda. S'abandona l'aire lliure que es respira en el vast camp de la humanitat per a tancar-se en conventicles de compatriotes. Res de més dolent per a l'esperit, res de més enutjós per a la civilització. No abandonem aquest principi fonamental, que l'home és un ser racional i moral, abans d'estacionar-se en tal o tal llengua, abans de ser membre de tal o tal raça, adherent de tal o tal cultura. Abans que la cultura francesa, la cultura alemanya o la cultura italiana, hi ha la cultura humana. Vegen els grans homes del Renaixement: no eren francesos, italians ni alemanys. Havien trobat, a través del seu contacte amb l'Antiguitat, el secret de la veritable educació de l'esperit humà, i s'hi dedicaven en cos i ànima. Que bé que feren!

III. La religió tampoc no podria oferir una base suficient per a l'establiment d'una nacionalitat moderna. En els seus orígens, la religió s'acoblava a l'existència mateixa del grup social. El grup social era una extensió de la família. La religió i els ritus eren ritus de família. La religió d'Atenes era el culte a la mateixa Atenes, als seus fundadors mítics, a les seues lleis i als seus costums. No implicava cap teologia dogmàtica. Aquesta religió era, en tota l'extensió del terme, una religió d'Estat. No s'era atenès si es refusava a practicar-la. Era en el fons el culte a l'Acròpoli personificada. Jurar sobre l'altar d'Aglaure era prestar jurament de morir per la pàtria. Aquesta religió era l'equivalent del que és entre nosaltres l'acte del sorteig militar o el culte a la bandera. Negar-se a participar en un tal culte era com seria en les nostres societats modernes negar-se a fer el servei militar. Era declarar que no s'era atenès. Per altre costat, està clar que un tal culte no tenia sentit per a qui no era d'Atenes, i per això no s'exercia cap proselitisme per a forçar els estrangers a acceptar-lo; de fet, els esclaus d'Atenes no el practicaven. El mateix succeï en algunes petites repúbliques de l'Edat Mitjana. No s'era bon venecià si no es jurava per sant Marc, ni s'era un bon amalfità si no es posava sant Andreu per damunt de tots els altres sants del paradís. En aquestes petites societats, allò que ha estat més tard persecució i tirania era legítim i tenia tan poques conseqüències com en té entre nosaltres el fet de felicitar el pare de família i d'adreçar-li els millors desigs el primer dia de l'any.

Allò que era veritat a Esparta o Atenes no ho era ja en els regnes sortits de la conquesta d'Alexandre, ni ho era ja sobretot en l'Imperi romà. Les persecucions d'Antíoc Epifan per portar Orient al culte de Júpiter Olímpic, les de l'Imperi romà per mantenir una pretesa religió d'Estat, foren una falta, un crim, una veritable absurditat. Als nostres dies, la situació està perfectament clara. Ja no hi ha masses que creguen de manera uniforme. Cadascú creu i practica a la seua manera, el que pot i com vol. Ja no hi ha religió d'Estat. Es pot ser francès, anglès o alemany, sent catòlic, protestant, jueu o no practicant cap culte. La religió

s'ha convertit en una cosa individual; pertany a la consciència de cadascú. La divisió de les nacions en catòliques o protestants ja no existeix. La religió, que fa cinquanta-dos anys va ser un element tan considerable en la formació de Bèlgica, conserva tota la seua importància en el fur intern de cadascú, però ha deixat de figurar quasi del tot entre les raons que tracen els límits dels pobles.

IV. La comunitat d'interessos és segurament un lligam poderós entre els homes. Però són suficients els interessos per a fer una nació? No ho crec. La comunitat d'interessos fa els tractats comercials. En la nacionalitat hi ha un costat sentimental. És ànima i cos alhora; una *Zollverein* no és una pàtria.

V. La geografia, allò que s'anomena les fronteres naturals, juga certament un paper considerable en la divisió de les nacions. La geografia és un dels factors essencials de la història. Els rius han conduït les races; les muntanyes les han aturades. Els primers han afavorit els moviments històrics, les segones els han limitat. Es pot dir, però, com ho creuen alguns partits, que els límits d'una nació estan escrits en el mapa i que aquesta nació té el dret d'adjudicar-se allò que siga necessari per a arrodonir certs contorns, per a assolir tal muntanya o tal riu, als quals es presta una mena de facultat delimitadora *a priori*? No conec doctrina més arbitrària ni més funesta. Amb això, es justifiquen totes les violències. I, en primer lloc, ¿són les muntanyes o són els rius el que formen aquestes preteses fronteres naturals? És incontestable que les muntanyes separen, però els rius més aviat uneixen. I, a més, no totes les muntanyes podrien delimitar Estats. Quines són les que separen i quines les que no? De Biarritz a Tornea, no hi ha una desembocadura de riu que tinga més caràcter limítrof que una altra. Si la història ho hagués volgut, el Loira, el Sena, el Mosa, l'Elba o l'Oder tindrien, igual que el Rin, aquest caràcter de frontera natural que fa cometre tantes infraccions al dret fonamental, que és la voluntat dels homes. Es parla de raons estratègiques. Res no és absolut. Està clar que s'han de fer moltes concessions a la necessitat. Però cal que aquestes concessions no vagin massa lluny. Altrament, tot el món reclamarà les seues conveniències militars, i serà la guerra sens fi. No, no és la terra més que la raça allò que fa una nació. La terra aporta el substrat, el camp de la lluita i del treball. L'home aporta l'ànima. L'home ho és tot en la formació d'aquesta cosa sagrada que s'anomena un poble. Res de material no hi basta. Una nació és un principi espiritual, resultat de profundes complicacions de la història, una família espiritual, no un grup determinat per la configuració del sòl.

Acabem de veure allò que no basta per a crear un tal principi espiritual: la raça, la llengua, els interessos, l'afinitat religiosa, la geografia, les necessitats militars. Què més cal, doncs? De resultes d'allò que s'ha dit anteriorment, ja no hauré de retenir la seua atenció durant molt més de temps.

III

Una nació és una ànima, un principi espiritual. Dues coses que, a dir veritat, no en fan més que una, constitueixen aquesta ànima, aquest principi espiritual. L'una està en el passat, l'altre en el present. L'una és la possessió en comú d'un ric llegat de records, l'altre és el consentiment actual, el desig de viure junts, la voluntat de continuar fent valer l'herència que s'ha rebut indivisa. L'home, senyors, no s'improvisa. La nació, com l'individu, és el resultat d'un llarg passat d'esforços, de sacrificis i d'abnegacions. El culte als avantpassats és el més legítim de tots; els avantpassats ens han fet el que som. Un passat heroic, grans homes, glòria (vull dir la veritable), heus ací el capital social sobre el qual s'asseu una idea nacional. Tenir glòries comunes en el passat, una voluntat comuna en el present, haver fet grans coses junts, voler-ne fer encara, heus ací les condicions essencials per a ser un poble. S'estima en proporció als sacrificis que s'han suportat, als mals que s'han sofert. S'estima la casa que s'ha construït i que es transmet. El cant espartà —«som el que vosaltres vau ser, serem el que vosaltres sou»— és en la seua simplicitat l'himne abreujat de tota pàtria.

En el passat, una herència de glòria i de recances a compartir; en el futur, un mateix programa a realitzar. Haver sofert, gaudit i esperat junts: heus ací el que val més que duanes comunes i fronteres conformes a les idees estratègiques; heus ací el que es comprèn malgrat la diversitat de raça i de llengua. Deia ara mateix: «haver sofert junts». Sí, el sofriment en comú uneix més que el goig. En matèria de records nacionals, els dols valen més que els triomfs, perquè imposen deures, comanden l'esforç en comú.

Una nació és, doncs, una gran solidaritat, constituïda pel sentiment dels sacrificis que s'han fet i dels que s'està disposat a fer encara. Suposa un passat, però es resumeix en el present per un fet tangible: el consentiment, el desig clarament expressat de continuar la vida en comú. L'existència d'una nació és (perdonen-me aquesta metàfora) un plebiscit de tots els dies, com l'existència de l'individu és una perpètua afirmació de vida. Oh!, ja ho sé, això és menys metafísic que el dret diví, menys brutal que el dret pretesament històric. En l'orde d'idees que els expose, una nació no té més dret que un rei a dir-li a una província: «Em pertany, i per tant et prenc». Una província, per a nosaltres, són els seus habitants; si en aquest tema algú té dret a ser consultat, és l'habitant. Una nació mai no té un veritable interès a annexionar-se o retenir un país contra la seua voluntat. La voluntat de les nacions és, al capdavant, l'únic criteri legítim, al qual cal sempre tornar.

Hem expulsat de la política les abstraccions metafísiques i teològiques. Què queda després d'això? Queda l'home, els seus desigs, les seues necessitats. La secessió, em diran vostès, i, a la llarga, la desintegració de les nacions són la conseqüència d'un sistema que posa aquests vells organismes a la mercè de voluntats sovint poc esclarides. És evident que en semblant matèria cap principi no deu portar-se a l'extrem. Les veritats d'aquest ordre no són aplicables més que en el seu conjunt i d'una manera molt general. Les voluntats humanes canvien: però, què és el que no canvia ací baix? Les nacions no són res etern. Han tingut un principi i tindran un final. La confederació europea, probablement,

les reemplaçarà. Però no és aquesta la llei del segle en què vivim. A hores d'ara, l'existència de les nacions és bona, fins i tot necessària. La seua existència és la garantia de la llibertat, que estaria perduda si el món no tingués més que una llei i un amo.

Per les seues facultats diverses, sovint oposades, les nacions serveixen a l'obra comuna de la civilització. Totes aporten una nota a aquest gran concert de la humanitat que, en suma, és la més alta realitat ideal que podem assolir. Aïllades, tenen els seus punts dèbils. Sovint em dic que un individu que tingués els defectes tinguts per qualitats per a les nacions, que s'alimentàs de la vanaglòria, que fos gelós, egoista, busca-raons, que no pogués suportar res sense desembeinar l'espasa, seria el més insuportable dels homes. Però totes aquests dissonàncies de detall desapareixen en el conjunt. Pobra humanitat, quant has sofert! Quantes proves t'esperen encara! Que l'esperit de la saviesa pugui guiar-te per a preservar-te dels innumbrables perills amb què està sembrat el teu camí!

Resumesc, senyors. L'home no és esclau ni de la seua raça, ni de la seua llengua, ni de la seua religió, ni del curs dels rius, ni de la direcció de les cadenes de muntanyes. Una gran agregació d'homes, sana d'esperit i càlida de cor, crea una consciència moral que s'anomena nació. Mentre aquesta consciència moral prove la seua força pels sacrificis que exigeix l'abdicació de l'individu en profit d'una comunitat, és legítima, té el dret d'existir. Si sorgeixen dubtes sobre les seues fronteres, consulten vostès les poblacions en disputa. Tenen el dret a tenir una opinió sobre el tema. Això farà somriure els transcendents de la política, aquests infal·libles que es passen la vida enganyant-se i que, des de l'alt dels seus principis superiors, es compadeixen del nostre arran de terra. «Consultar les poblacions, uix! Quina ingenuïtat! Heus ací aquestes esquifides idees franceses que pretenen reemplaçar la diplomàcia i la guerra per una simplicitat infantil».

—Esperem, senyors; deixem passar el regne dels transcendents; sàpiguem sofrir el desdeny dels forts. Potser, després de molts tempteigs infructuosos, es retornarà a les nostres modestes solucions empíriques. En certs moments, la manera de tenir raó en el futur és saber-se resignar a estar passat de moda. □

Traducció d'Antoni Furió

El conegut assaig d'Ernest Renan (1823-1892) *Qu'est-ce qu'une nation?* té el seu origen en una conferència pronunciada a la Universitat de la Sorbona l'11 de març de 1882. Fou publicat el mateix any per l'editorial Calmann-Lévy i de seguida exercí una gran influència a tot Europa, on triomfaven els nacionalismes dels Estats-nació. Renan hi repassa els ingredients que conformen la nació, subordinant els factors objectius (l'ètnia, la llengua, la cultura o la història) als subjectius (la voluntat política dels habitants), sintetitzant la seua posició en la cèlebre definició que fa de la nació «un plebiscit de tots els dies». Amb tot, l'opuscle no havia estat traduït al català (i al castellà només des de 1957). Per aquesta raó hem volgut des de les pàgines de *L'Espill* posar a l'abast dels nostres lectors un text de referència en els debats i reflexions sobre el nacionalisme.